

PEREGRY NACJE MIĘDZY KULTUROWE

KSIEGA JUBILEUSZOWA
DEDYKOWANA
PROF. TADEUSZOWI
PALECZNEMU

PEREGRYNACJE
MIĘDZYKULTUROWE

PEREGRYNACJE MIĘDZYKULTUROWE

Pod redakcją

Magdaleny Banaszkiewicz,
Moniki Banaś,
Franciszka Czecha,
Anny Dudy i Karoliny Golemo

WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA
AKADEMICKA

Kraków 2025

Magdalena Banaszkiewicz

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

 <https://orcid.org/0000-0002-4020-6308>

 m.banaszkiewicz@uj.edu.pl

Monika Banaś

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

 <https://orcid.org/0000-0002-6542-4053>

 monika.banas@uj.edu.pl

Franciszek Czech

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

 <https://orcid.org/0000-0001-9499-4007>

 franciszek.czech@uj.edu.pl

Anna Duda

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

 <https://orcid.org/0000-0002-9902-7929>

 ania.duda@uj.edu.pl

Karolina Golemo

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

 <https://orcid.org/0000-0001-5728-9587>

 karolina.golemo@uj.edu.pl

© Copyright by Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych UJ,
individual authors and Księgarnia Akademicka, 2025

Recenzent

dr hab. Urszula Kusio prof. UMCS

Opracowanie redakcyjne

Agnieszka Sabak

Projekt okładki

Marta Jaszczyk

ISBN 978-83-8368-299-0 (druk)

ISBN 978-83-8368-300-3 (PDF)

<https://doi.org/10.12797/9788383683003>

Na okładce wykorzystano projekt Profesora Tadeusza Palecznego, fot. dr Anna Duda

Publikacja dofinansowana przez Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych
Uniwersytetu Jagiellońskiego

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: publishing@akademicka.pl

<https://akademicka.pl>

Spis treści

OD PRZYJACIÓŁ, UCZNIÓW I WSPÓŁPRACOWNIKÓW	9
---	---

I. EKSPLORACJE KONCEPCYJNE

ANDRZEJ PORĘBSKI

Z SOCJOLOGIĄ NA TY... CZYLI JAK KRÓLOWA NAUK POTRAFI WIĄZAĆ LUDZKIE ŻYCIORYSY	15
--	----

LESZEK KORPOROWICZ

ANIMOWANIE TEORII.....	23
------------------------	----

BOGDAN SZLACHTA

KILKA UWAG HISTORYKA MYŚLI POLITYCZNEJ O POTRZEBIE BADANIA NAPIĘĆ MIĘDZY TYM, CO UNIWERSALNE, I TYM, CO PARTYKULARNE (TAKŻE NARODOWE).....	37
--	----

SYLWIA JASKUŁA-KORPOROWICZ

EWOLUCJA RELACJI MIĘDZYKULTUROWYCH W ERZE TRANSFORMACJI TECHNOLOGICZNYCH.....	47
--	----

KINGA ORZEŁ-DEREŃ

PEDAGOGIKA DIALOGU JAKO ODPOWIEDŹ NA WYZWANIA WSPÓŁCZESNYCH RELACJI MIĘDZYKULTUROWYCH.....	71
---	----

MONIKA BANAŚ

O EMPATII W NAUCE WEDŁUG ANNY KINGSFORD	89
---	----

II. KU WIELOKULTUROWOŚCI

KATARZYNA WARMIŃSKA

TATARZY POLSCY – PAMIĘĆ, PRZESZŁOŚĆ I ETNICZNOŚĆ.....	103
---	-----

MAŁGORZATA KOŁACZEK, JOANNA TALEWICZ

ALE STRACH, KTÓRY BYŁ W TOBIE, PRZEPŁYWA DO DZIECI Z MLEKIEM MATKI – MILCZENIE I MIĘDZYPOKOŁENIOWA TRAUMA ROMÓW I SINTI	121
--	-----

MAJA PRADELLE

- OBRAZ KULTURY I PROJEKT ASYMILACJI RDZENNEJ LUDNOŚCI CHILE
ZAPREZENTOWANE PRZEZ IGNACEGO DOMEYKĘ W KSIĄŻCE
PT. *ARAUKANIA I JEJ MIESZKAŃCY*149

WAWRZYNIEC KONARSKI

- POLAK O CELTACH, CZYLI UWAGI WŁASNE O DEMITOLOGIZACJI
WYBRANYCH CECH WIZERUNKOWYCH IRLANDII I IRLANDCZYKÓW161

FRANCISZEK CZECH

- RASA, ETNICZNOŚĆ I RELIGIA W FILIPIŃSKIM PROCESIE NARODOWO-
TWÓRCZYM179

III. PODRÓŻE PO TEKSTACH KULTURY**BARBARA WEŹGOWIEC**

- MIĘDZY MAPĄ I WYOBRAŹNIĄ – ANALIZA PORÓWNAWCZA ATLASU LĄDÓW
NIEBYŁYCH EDWARDA BROOKE’A – HITCHINGA I ATLASU WYSP
ODLEGŁYCH JUDITH SCHALANSKY 201

EWA BUJWID-KUREK

- KULTURA NARODOWA DETONATOREM NIENAWIŚCI? PRZEMYSŁENIA
INSPIROWANE LEKTURĄ ESEJÓW IVANA ČOLOVICIA 217

ELŻBIETA BINCZYCKA-GACEK

- STILL AIN’T NO BLACK IN THE UNION JACK? – AFRO-BRYTYJSKOŚĆ
W TWÓRCZOŚCI CZARNYCH AUTORÓW Z WIELKIEJ BRYTANII
NA PRZYKŁADZIE DOTTIE ABDULRAZAKA GURNAHA233

JAKUB KOŚCIÓŁEK

- ŻOŁNIERZE NA NIE SWOJEJ WOJNIE. LOSY AFRYKAŃSKICH UCZESTNIKÓW
WOJEN ŚWIATOWYCH WE FRANCJI I ICH OBRAZ W FILMIE *CAMP DE
THIAROYE* 247

PIOTR KLETOWSKI

- CZY KILLER MOŻE BYĆ BUDDĄ? ANALIZA RELIGIJNYCH INSPIRACJI
KINA HONGKOŃSKIEGO NA PRZYKŁADZIE FILMU *PŁATNY MORDERCA
JOHNA WOO* 265

JADWIGA ROMANOWSKA

- TRANSKULTUROWE MOMENTY W PRAKTYCE TAŃCA FLAMENCO 281

IV. MIEJSCA PODRÓŻY**MAGDALENA BANASZKIEWICZ**

PODRÓŻ NIEOSWOJONA..... 293

ELŻBIETA WIĄCEK

RZYM – PODRÓŻ SŁUŻBOWA 303

ADAM ŻALIŃSKI

CZKAŁEM NA ZIMĘ. WŚRÓD POLAKÓW W KAZACHSTANIE..... 315

KAROLINA GOLEMO

LIZBONA. MIASTO MIĘDZYKULTUROWYCH PRZEPŁYWÓW..... 335

ANNA DUDAYELLOWSTONE DUTTON RANCH W MRĄGOWIE. W OCZEKIWANIU
NA KOLEJNY SEZON 351**BOŻENA PĘKAŁA**

TAJEMNICE LIBERTY ISLAND. ROZMOWY Z WOLNOŚCIĄ 361

V. TERRA INCOGNITA**RENATA HOŁDA**KTO STRASZY W CHICAGO? O DUCHACH I KLASYCZNYCH LEGENDACH
MIEJSKICH..... 373**PAWEŁ PLICHTA**„STULTORUM PLENA SUNT OMNIA” – STULTITIA SICUT CULTURAE
HEREDITATEM 391**JAROSŁAW ROKICKI**MIMETYCZNA REINTERPRETACJA KATASTROFY SMOLEŃSKIEJ –
REFLEKSJE METODOLOGICZNE 417**KAROLINA KOSYNA**

TOŻSAMOŚĆ WIRTUALNA A RELACJE MIĘDZYKULTUROWE..... 443

NATALIA OŻEGALSKA-ŁUKASIKSZTUCZNA INTELIGENCJA NA KULTUROWYM ROZDROŻU. W POSZUKIWANIU
RÓWNOWAGI MIĘDZY INNOWACJĄ A SPRAWIEDLIWOŚCIĄ
ALGORYTMICZNĄ 455

BIOGRAMY 471

NATALIA OŻEGALSKA-ŁUKASIK

Uniwersytet Jagielloński
Instytut Studiów Międzykulturowych
natalia.ozegalska@uj.edu.pl

SZTUCZNA INTELIGENCJA NA KULTUROWYM ROZDROŻU. W POSZUKIWANIU RÓWNOWAGI MIĘDZY INNOWACJĄ A SPRAWIEDLIWOŚCIĄ ALGORYTMICZNĄ

*Każda bez wyjątku nowa technologia ma awers korzyści i zarazem
rewers nowych, nieznanych dotychczas bied.*

Stanisław Lem

WPROWADZENIE

Jakiś czas temu w moje ręce trafiła najnowsza książka Yuvala Noah Harariego *Nexus. Krótka historia informacji*¹, który na ponad 700 stronach wpisuje rozwój sztucznej inteligencji w szerszy kontekst historyczno-socjologiczny, ukazując go jako kolejny etap wielkich przemian cywilizacyjnych. Autor podkreśla, że sztuczna inteligencja (ang. Artificial Intelligence, w skrócie: AI) nie jest wyjątkiem, jeśli chodzi o konieczność zrozumienia kosztów związanych z redefinicją

¹ Y.N. Harari, *Nexus. Krótka historia informacji*, tłum. J. Hunia, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2024.

dotychczasowych modeli życia. Podobne wyzwania towarzyszyły choćby wynalezieniu druku. Izraelski historyk sugeruje, że rewolucja informacyjna, której częścią jest rozwój AI, powieli schematy wcześniejszych przełomowych transformacji, odzwierciedlając odwieczne dążenie ludzkości do gromadzenia i przetwarzania informacji. Harari zwraca również uwagę na asymetrię wiedzy pomiędzy pionierami nowych technologii, a tymi, którzy mają je regulować. Stawia pytanie o zasadność przekonania, że w społeczeństwach demokratycznych ostateczna mądrość leży po stronie wyborców, jeśli ci często mają ograniczony dostęp do kluczowych informacji. Dość pesymistycznie sugeruje, że w kontekście AI może to prowadzić do sytuacji, w której decyzje dotyczące przyszłości technologii i jej wpływu na grupy społeczne są podejmowane przez niewielkich, posiadających przewagę informacyjną nad resztą społeczeństwa. Nie sposób nie zgodzić się z Hararim, że sztuczna inteligencja jest faktycznie kolejną rewolucją, która nie jest już bynajmniej spekulatywną technologią przyszłości, a faktem coraz aktywniej kształtującym biznes, społeczeństwa i wpływającym na życie jednostek. Jej potencjał jest często mocno gloryfikowany, choćby przez transhumanistę, futurologa i wynalazcę – Raymonda Kurzweila, który w swojej najnowszej książce *Osobliwość coraz bliżej. Kiedy połączymy się z AI* argumentuje, że rozwój technologii, zwłaszcza AI, prowadzi nas do punktu, w którym granica między człowiekiem a maszyną zacznie zanikać². Według autora, osobliwość technologiczna – moment, w którym sztuczna inteligencja przekroczy możliwości ludzkiego umysłu i zacznie się samodzielnie rozwijać – jest nieunikniona i może nastąpić już w połowie XXI wieku. Kurzweil przewiduje, że dzięki postępom w neuronauce i interfejsach mózg–komputer możliwe stanie się nie tylko ulepszanie ludzkiego umysłu, ale nawet digitalizacja świadomości. Krytycy słusznie zarzucają Kurzweilowi nadmierny technologiczny optymizm i niedoceniając społecznych, etycznych oraz politycznych wyzwań, jakie niesie ze sobą owa opisywana przez niego „osobliwość”. Pojawiają się ponadto pytania o to, kto będzie miał kontrolę nad zaawansowaną AI, jakie mogą być konsekwencje cyfrowej nieśmiertelności oraz czy taki rozwój nie pogłębi jeszcze bardziej nierówności społecznych?

AI stwarza szereg wyzwań etycznych, społecznych i egzystencjalnych. A wraz z jej rozwojem pojawiają się coraz liczniejsze przykłady reprodukcji nierówności społecznych oraz utrwalania przez nią dominujących narracji. W niniejszym

² R. Kurzweil, *Osobliwość coraz bliżej. Kiedy połączymy się z AI*, tłum. T. Lanczewski, Grupa Wydawnicza Relacja, Warszawa 2024.

eseju postaram się przeanalizować te zjawiska za pomocą wybranych przykładów z perspektywy konstruktywizmu społecznego, wskazując, w jaki sposób AI odzwierciedla i wzmacnia struktury władzy oraz kulturowe hierarchie, gdyż – podobnie jak pisze Shoshana Zuboff – i ja uważam, że: „Technologia nie jest neutralna. Zawsze jest wyrazem interesów tych, którzy ją tworzą”³. AI nie jest neutralnym narzędziem – jej rozwój opiera się na zbiorach danych, które są produktem określonych kontekstów historycznych i społecznych. W świetle konstruktywizmu społecznego technologia ta powinna być zatem analizowana nie tylko jako osiągnięcie inżynieryjne, lecz także jako artefakt kulturowy, który reprodukuje dominujące wartości i schematy myślowe. Donna Haraway, słynna filozofka i biologka badająca stosunek ludzi do maszyn, zauważa, że: „Technologia nigdy nie jest po prostu narzędziem w rękach jej użytkowników; ma własne trajektorie i sposoby działania”⁴. AI, ucząc się na danych tworzonych przez ludzi, przejmuje zatem zarówno ich innowacyjność, jak i uprzedzenia. Co zresztą dotychczasowa analiza systemów sztucznej inteligencji już wykazała – algorytmy mogą odzwierciedlać i wzmacniać istniejące nierówności społeczne. Przykłady obejmują uprzedzenia wobec płci, rasy, klasy społecznej czy pochodzenia etnicznego. Algorytmy rekrutacyjne, systemy rozpoznawania twarzy oraz chatboty wielokrotnie wykazywały tendencje dyskryminacyjne, co prowadziło do wykluczania określonych grup społecznych. Jak zauważa Safiya Umoja Noble w swojej pracy *Algorithms of Oppression*: „Google nie jest jedynie pasywnym odbiciem świata, ale aktywnie kształtuje jego postrzeganie przez użytkowników”⁵. Właśnie dlatego dobór danych treningowych ma kluczowe znaczenie dla funkcjonowania AI. Jeśli systemy uczą się na zbiorach dominujących kultur i języków, marginalizowane społeczności mogą nie być odpowiednio reprezentowane. W efekcie prowadzi to do homogenizacji przekazu kulturowego oraz utrwalania dominujących narracji wykluczających alternatywne sposoby myślenia i ekspresji. Pierre Bourdieu wskazywał, że: „Kapitał kulturowy nie jest neutralny – jest tworzony i utrzymywany przez dominujące klasy”⁶. Jeśli zatem spojrzymy na AI przez taką socjologiczną perspektywę, warto zadać pytanie, czy ona sama

³ S. Zuboff, *Wiek kapitalizmu inwigilacji*, tłum. A. Unterschuetz, Zys i s-ka, Poznań 2021.

⁴ D. Haraway, *A Manifesto for Cyborgs. Science, Technology, and Socialist Feminism in the 1980's*, „Socialist Review” 1985, no. 80, s. 65-108.

⁵ S.U. Noble, *Algorithms of Oppression. How Search Engines Reinforce Racism*, NYU Press, New York 2023.

⁶ P. Bourdieu, *The Forms of Capital*, [w:] *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ed. J.G. Richardson, Greenwood Press, New York 1986.

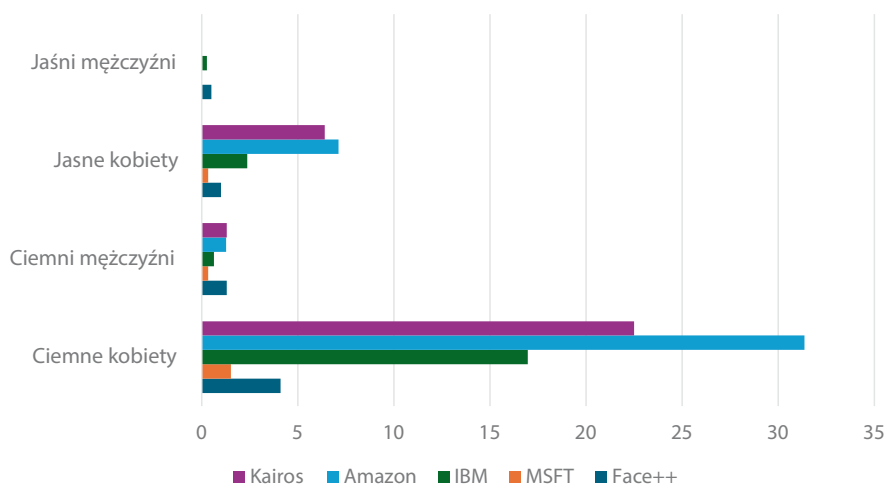
w sobie posiada kapitał kulturowy, czy raczej jest narzędziem umożliwiającym jego akumulację przez ludzi. Sztuczna inteligencja nie posiada kapitału kulturowego w sensie ucieleśnionym, ponieważ nie ma świadomości ani zdolności do internalizacji wartości kulturowych. Nie zdobywa także kwalifikacji w sposób, w jaki robią to ludzie. Natomiast można argumentować, że w formie uprzedmiotowionej – jako systemy AI, algorytmy czy bazy danych – stanowi nośnik kapitału kulturowego, który może być wykorzystywany przez ludzi do zdobywania pozycji społecznej. Aby zobrazować opisywane powyżej mechanizmy, opiszę konkretne, wybrane zagadnienia inspirujące do refleksji nad niesprawiedliwością algorytmiczną sztucznej inteligencji.

DYSKRYMINACJA RASOWA W SYSTEMACH ROZPOZNAWANIA TWARZY

Pierwszy z omawianych tematów dotyczy bardzo przydatnego użycia algorytmów AI, a mianowicie identyfikacji biometrycznej na podstawie ludzkiego wzroku. Joy Buolamwini, ghańsko-amerykańska działaczka cyfrowa związana z Media Lab Massachusetts Institute of Technology oraz bohaterka nagradzane-go dokumentu *Coded Bias* (2020)⁷, który pokazał wpływ algorytmicznych uprzedzeń na życie ludzi, odkryła, że systemy rozpoznawania twarzy miały trudności z poprawnym identyfikowaniem osób o ciemniejszej skórze, co zainspirowało ją do dalszych badań. W 2018 roku we współpracy z Timnit Gebru opublikowała przełomowy raport *Gender Shades*, który ujawnił, że komercyjne systemy rozpoznawania twarzy (m.in. IBM, Microsoft, Amazon) działają znacznie lepiej dla mężczyzn o jasnej karnacji niż dla kobiet o ciemnej skórze⁸. Wnioski z badań były alarmujące: systemy AI często myliły osoby o ciemniejszym kolorze skóry lub nie były w stanie w ogóle ich rozpoznać. Dokładność rozpoznawania twarzy mężczyzn o jasnej skórze wynosiła ponad 99% w przypadku wszystkich badanych systemów. Z kolei dla kobiet o ciemnej skórze wskaźnik błędu sięgał nawet 30%. Ilustrację wyników przedstawionych w raporcie *Gender Shades* pokazano na rys. 1.

⁷ *Coded Bias*, reż. S. Kantayya, film dokumentalny, Netflix, 2020.

⁸ J. Buolamwini [et al.], *Gender Shades*, 2025, <http://gendershades.org/>, dostęp: 7.03.2025.

Rys. 1. Błędy popełniane przy rozpoznawaniu twarzy przez popularne biblioteki analizy obrazów – w zależności od producenta i koloru skóry osoby rozpoznawanej (opracowanie własne na podstawie raportu *Gender Shades*)⁹

W odpowiedzi na te problemy Buolamwini stworzyła projekt „Algorithmic Justice League”, w którym z jednej strony pokazuje, jak technologia powiela strukturalne nierówności rasowe, a z drugiej – umożliwia zgłaszanie niesprawiedliwego traktowania ludzi przez algorytmy oraz zajmuje się edukacją poprzez prowadzenie kampanii uświadamiających i promowanie regulacji dotyczących stosowania AI w organach ścigania¹⁰. AJL odegrało kluczową rolę w skłonieniu firm technologicznych do poprawy swoich systemów oraz w zaostrzeniu regulacji dotyczących stosowania technologii rozpoznawania twarzy w USA. Po jej badaniach IBM, Microsoft i Amazon ogłosiły wstrzymanie lub ograniczenie sprzedaży swoich systemów rozpoznawania twarzy organom ścigania.

⁹ I.D. Raji, J. Buolamwini, *Actionable Auditing. Investigating the Impact of Publicly Naming Biased Performance Results of Commercial AI Products*, [w:] V. Conitzer, G. Hadfield, S. Vallor [et al.], *Proceedings of the 2019 AAAI/ACM Conference on AI, Ethics, and Society*, Association for Computing Machinery, New York 2019, s. 429-435.

¹⁰ J. Buolamwini [et al.], „Algorithmic Justice League”, 2025, <https://www.ajl.org/>, dostęp: 7.03.2025.

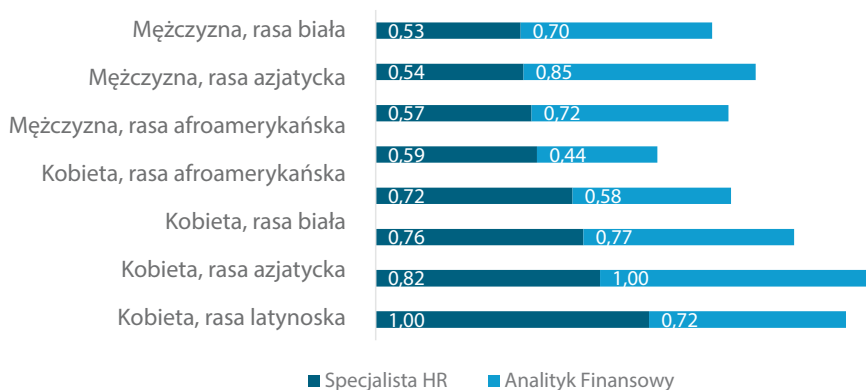
UPRZEDZENIA W SYSTEMACH WSPOMAGANIA DECYZJI

Cathy O'Neil w książce *Weapons of Math Destruction* również ostrzega przed niekontrolowaną automatyzacją, która może pogłębiać społeczne wykluczenie¹¹. Matematyczka wskazuje przykłady na to, jak nieprzejrzyste, nieodpowiednio zaprojektowane i niezrozumiałe dla opinii publicznej algorytmy wpływają negatywnie na życie ludzi, szczególnie tych z mniejszości społecznych i ekonomicznych. Jej zdaniem, owa broń matematycznego zniszczenia to algorytmy wykazujące trzy cechy: skalowalność (są stosowane na masową skalę w edukacji, finansach czy wymiarze sprawiedliwości), nieprzejrzystość (ich użytkownicy np. rekruterzy czy nauczyciele nie rozumieją, jak wpływają one na ich decyzje), szkodliwość (prowadzą do dyskryminacji, niesprawiedliwości i nierówności społecznych, zamiast je niwelować). O'Neil pokazuje przejawy algorytmicznej niesprawiedliwości w różnych dziedzinach. Przykładowo algorytmy rekrutujące stosujące systemy oparte na AI do analizy CV i wybierania kandydatów mogą automatycznie odrzucać aplikacje osób z biedniejszych dzielnic, absolwentów mniej renomowanych uczelni czy ludzi o nietypowych ścieżkach kariery, wzmacniając tym samym istniejące nierówności. Jaskrawą demonstracją tego zjawiska było narzędzie rekrutacyjne do oceniania kandydatów do pracy testowane w 2018 roku przez firmę Amazon. Odkryto, że było ono wyraźnie stronnicze wobec kobiet. Model został wytrenowany na poprzednich życiorysach, z których większość pochodziła od mężczyzn, więc nauczył się faworyzować kandydatów płci męskiej. W praktyce system ten „nie lubił kobiet”, karząc życiorysy zawierające słowo „kobiece” (np. w „kobiecy klubie szachowym”) i obniżając w przypadku kobiet nawet ocenę absolwentek elitarnych uczelni. Eksperyment z tym związany przeprowadzili eksperci Bloomberg¹². Do istniejących CV połączonych z serwisów rekrutacyjnych przypisano fikcyjne imiona – brzmiące tak, by zasugerować płeć i pochodzenie etniczne kandydata. Następnie użyto dużego modelu językowego – OpenAI ChatGPT 3.5 – do oceny dopasowania kandydata do stanowiska. We wszystkich testach stwierdzono nierówne traktowanie kandydatów ze względu na fikcyjne pochodzenie etniczne. Rankingi GPT różniły się

¹¹ C. O'Neill, *Weapons of Math Destruction. How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy*, Crown, Prince George's County 2016.

¹² L. Yin, D. Alba, L. Nicoletti, *OpenAI's GPT Is a Recruiter's Dream Tool. Tests Show There's Racial Bias*, „Bloomberg Technology”, 8.03.2024, <https://www.bloomberg.com/graphics/2024-openai-gpt-hiring-racial-discrimination/>, dostęp: 7.03.2025.

w zależności od roli, faworyzując i deprecjonując kandydatów wyłącznie na podstawie nazwisk i opisów stanowisk, które wykorzystano jako odniesienie (patrz: rys. 2).

Rys. 2. Znormalizowane prawdopodobieństwo wyboru kandydata na podstawie jego płci i pochodzenia etnicznego (1,00 – to wartość referencyjna) dla dwóch stanowisk (opracowanie własne na podstawie tekstu L. Yin, D. Alba, L. Nicoletti, *OpenAI's GPT Is a Recruiter's Dream Tool. Tests Show There's Racial Bias*, „Bloomberg Technology”)

Innym obrazowym przykładem jest system przewidywania przestępczości – niektóre miasta wdrażają tzw. predykcjne działania policyjne (ang. *predictive policing*), czyli algorytmy analizujące dane kryminalne w celu przewidywania miejsc przyszłych przestępstw. Problem polega na tym, że systemy te opierają się na historycznych danych policyjnych, które mogą być obciążone rasizmem i uprzedzeniami. W efekcie prowadzi to do nadmiernej inwigilacji i profilowania rasowego w określonych społecznościach. Jeszcze inny przykład szkodliwych algorytmów przytaczany przez O'Neil dotyczy systemu oceniania nauczycieli – w Stanach Zjednoczonych są oni oceniani na podstawie wyników uczniów w standaryzowanych testach. Algorytmy, które analizują te dane, nie uwzględniają czynników zewnętrznych – np. warunków socjoekonomicznych, w których żyją uczniowie. Powoduje to np. dyskryminowanie nauczycieli z biedniejszych rejonów pomimo wysokich ocen ze strony uczniów i ich rodziców.

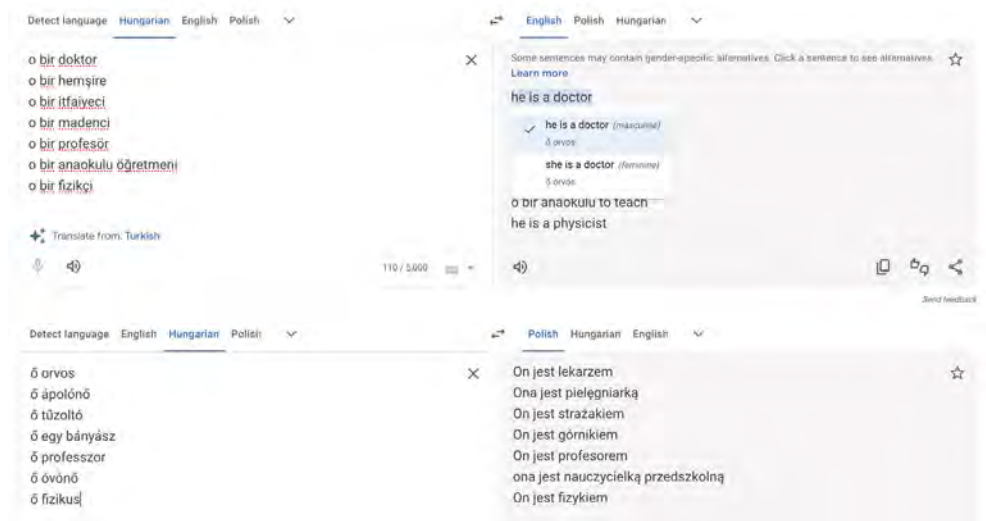
AUTOMATYCZNE TŁUMACZENIA I NEUTRALNOŚĆ PŁCIOWA

Systemy do tłumaczenia językowego często odtwarzają stereotypy płciowe. Przykładowo, kiedy tłumaczą zdania z języków neutralnych płciowo (np. tureckiego), przypisują płeć zgodnie z utrwalonymi normami kulturowymi. Zdanie

„O bir doktor” (w tureckim „On/ona jest lekarzem”) może zostać przetłumaczone jako „On jest lekarzem”, a „O bir hemşire” jako „Ona jest pielęgniarką”, co utrwala stereotypy¹³. Programy tłumaczeniowe wzmacniają tendencyjność swoich zestawów danych szkoleniowych. Badanie z 2017 roku ujawniło, że w pewnym zestawie danych słowo „gotowanie” było o 33% częściej kojarzone z kobietami. Model tłumaczeniowy wygenerował wyniki, w których „gotowanie” było kojarzone z kobietami o 68% częściej¹⁴. Problem wykracza poza automatyczne tłumaczenie zaimków i dotyczy również bardziej złożonych struktur językowych, gdzie brak precyzyjnego uwzględnienia płci może zniekształcić sens wypowiedzi. Niektóre języki dysponują rozbudowanym systemem końcówek fleksyjnych, gdzie określone formy czasownika bądź przymiotnika muszą harmonizować z rodzajem gramatycznym rzeczownika. Gdy algorytm nie otrzyma wystarczającej liczby przykładów przedstawiających tę różnorodność, będzie automatycznie „zgadywać”, co nierzadko owocuje błędną lub stereotypową formą. Co ciekawe, twórcy najpopularniejszego narzędzia, Tłumacza Google, próbowali zaadresować problem – w przypadku wybranych języków Tłumacz próbuje też zapewnić tłumaczenia zarówno w formie męskiej, jak i żeńskiej, gdy tekst źródłowy jest niejednoznaczny. Jednak i w tym rozwiązaniu widać różnice ze względu na język docelowy – bo, jak zaprezentowano na rys. 3, nie działa ona właściwie w tłumaczeniu na języki o niskich zasobach (np. na język polski).

¹³ J. Monti, *Gender Issues in Machine Translation. An Unsolved Problem?*, [w:] *The Routledge Handbook of Translation, Feminism and Gender*, Routledge, London–New York 2020, s. 457–468.

¹⁴ J. Zhao [et al.], *Men Also Like Shopping. Reducing Gender Bias Amplification using Corpus-level Constraints*, *Proceedings of the 2017 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*, Association for Computational Linguistics, Association for Computational Linguistics, Copenhagen 2017, s. 2979–2989.

Rys. 3. Tłumaczenia z języków tureckiego i węgierskiego wybranych sformułowań wygenerowane z użyciem Tłumacza Google – w języku polskim przypisywana jest płeć zgodnie ze stereotypowymi rolami kulturowymi, z kolei w tłumaczeniu na język angielski generowane są obie formy: męska i żeńska (opracowanie własne)

ALGORYTMY REKOMENDACJI TREŚCI I BAŃKI INFORMACYJNE

Platformy społecznościowe, takie jak YouTube, Facebook czy TikTok, używają algorytmów do rekomendacji treści na podstawie popularności i zaangażowania użytkowników. Ponieważ treści dominujących kultur są częściej oglądane i udostępniane, algorytmy faworyzują je kosztem mniejszościowych narracji. Może to prowadzić do wykluczania lokalnych perspektyw oraz wzmocnienia zachodnich standardów kulturowych kosztem różnorodności globalnej. Warto podkreślić, że te same mechanizmy rekomendujące, które mają „ułatwiać” użytkownikom odkrywanie nowości, w praktyce mogą się przyczyniać do powstawania tzw. baniek informacyjnych. Gdy użytkownicy stale otrzymują treści o podobnej tematyce i stylu, ich ekspozycja na odmienne, mniej popularne punkty widzenia drastycznie maleje. Algorytmy w istocie reagują na zaangażowanie – kliknięcia, polubienia, czas odtwarzania – dlatego w pierwszej kolejności promują te treści, które generują najwięcej interakcji¹⁵. Skutkuje to sytuacją, w której materiały

¹⁵ J. Van Dijck, T. Poell, *Understanding Social Media Logic*, „Media and Communication” 2013, no. 1, s. 2-14.

tworzone przez autorów z mniej licznych społeczności czy wywodzące się z kultur niszowych mają mniejsze szanse dotarcia do szerokiej publiczności. Tym samym powstaje efekt „sprzężenia zwrotnego”: im mniej uwagi przyciąga dana perspektywa, tym rzadziej bywa sugerowana kolejnym osobom, co jeszcze bardziej ogranicza jej zasięg¹⁶. Zjawisko to jest szczególnie widoczne w kontekście globalnym, gdzie dominujące języki i kultury zyskują dodatkowy atut w postaci szerokiej grupy odbiorców. Treści w języku angielskim, zwłaszcza przedstawiające zachodni punkt widzenia, nie tylko cieszą się większym popytem, ale i są lepiej obsługiwane przez algorytmy — często posiadają rozbudowane metadane, wielojęzyczne napisy czy wsparcie marketingowe. Autorzy publikujący w innych językach lub reprezentujący mniej liczne społeczności regionalne zmagają się natomiast z niską widocznością. Rezultat to nie tylko mniejsze szanse na promowanie wielogłosowości w sieci, ale również powielanie schematów, w których globalna publiczność nie ma okazji poznać różnorodnych tradycji, obyczajów i sposobów myślenia.

DLACZEGO AI DYSKRIMINUJE?

Odpowiedź na tak postawione pytanie wydaje się prosta – wynik działania algorytmów sztucznej inteligencji stanowi odbicie danych, jakie zostały użyte do jego wytrenowania. Jednak tak sformułowana konkluzja nie oddaje wszystkich rzeczywistych źródeł problemu.

Sama architektura algorytmiczna stanowi istotne źródło stronniczości. Formuły matematyczne i funkcje optymalizacyjne wbudowane w modele AI z natury uprzywilejowują pewne wzorce rozpoznawania i podejmowania decyzji, potencjalnie wzmacniając strukturalne nierówności niezależnie od jakości danych¹⁷. Te wybory architektoniczne odzwierciedlają podstawowe założenia dotyczące formułowania problemów, które mogą nieadekwatnie reprezentować perspektywy marginalizowanych grup. Ważną kwestią jest również ocena jakości rozwiązań. Metodologie ewaluacji modeli mogą kodować uprzedzenia poprzez wybór metryk i punktów odniesienia. Dzieje się tak, ponieważ miary

¹⁶ A. Kümpel, *The Matthew Effect in Social Media News Use. Assessing Inequalities in News Exposure and News Engagement on Social Network Sites (SNS)*, „Journalism” 2020, 21 (8), s. 1083-1098.

¹⁷ A.D. Selbst [et al.], *Fairness and Abstraction in Sociotechnical*, [w:] 19. *Systems Proceedings of the Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, Association for Computing Machinery, New York 2019, s. 59-68.

dokładności technicznej często nie uwzględniają kwestii sprawiedliwości czy znaczących kontekstów społecznych, co prowadzi do systemów, które spełniają wąskie kryteria wydajności, jednocześnie wywołując szkodliwe skutki społeczne¹⁸. Ta stronniczość metodologiczna przedkłada optymalizację techniczną nad względy etyczne. Wracając do tematu danych, warto również wspomnieć, że systemy AI często wykorzystują zmienne zastępcze jako substytuty dla jawnie chronionych atrybutów. Pomimo usunięcia wrażliwych identyfikatorów demograficznych, modele mogą identyfikować i wykorzystywać skorelowane cechy, które funkcjonują jako efektywne zamienniki, odtwarzając podobne dyskryminacyjne wyniki¹⁹. I wreszcie, wykraczając poza aspekty ściśle inżynierskie i sięgając głębiej do źródeł problemu, warto omówić kwestię braku suwerenności technologicznej kultur o mniejszej reprezentacji. Rozwój zaawansowanych systemów AI jest skoncentrowany w kilku ośrodkach globalnych, głównie w USA, Chinach i Europie Zachodniej, co prowadzi do dominacji ich perspektyw kulturowych, wartości i priorytetów w architekturze tych systemów. Ta koncentracja władzy technologicznej generuje głęboką asymetrię w podejmowaniu decyzji, gdzie społeczności o mniejszej reprezentacji mają ograniczony wpływ na decyzje dotyczące projektowania, wdrażania i regulowania technologii AI, które są następnie stosowane w ich kontekstach kulturowych i społecznych. Ograniczony dostęp do infrastruktury dodatkowo pogłębia te nierówności, gdyż mniejsze kultury często nie posiadają odpowiedniej infrastruktury obliczeniowej, zbiorów danych czy zasobów ludzkich potrzebnych do rozwoju własnych systemów AI, które lepiej odzwierciedlałyby ich specyficzne potrzeby i konteksty. Prowadzi to do swoistego kolonializmu danych i wiedzy, gdzie dane z kultur mniejszościowych są często zbierane, analizowane i monetyzowane przez podmioty zewnętrzne bez odpowiedniego udziału czy korzyści dla tych społeczności.

ZAKOŃCZENIE

Sztuczna inteligencja postawiona na kulturowym rozdrożu wymaga krytycznej analizy i świadomego kształtowania, aby nie stać się kolejnym narzędziem reprodukcji nierówności społecznych i dyskryminacji. Aby kultury i grupy

¹⁸ M. Mitchell, *Artificial Intelligence. A Guide for Thinking Humans*, Straus and Giroux, Farrar 2019.

¹⁹ S. Barocas, A.D. Selbst, *Big Data's Disparate Impact*, „California Law Review” 2016, no. 104, s. 671-732.

o mniejszej reprezentacji mogły skutecznie rywalizować w cyfrowym świecie, potrzebne są alternatywne modele technologiczne i algorytmiczne, które uwzględniają ich potrzeby i specyfikę. Możliwe strategie obejmują rozwój lokalnych platform społecznościowych – choć trudne do realizacji, to przykłady takie jak chiński Weibo czy indyjski Koo pokazują, że tworzenie rodzimych alternatyw dla Facebooka i Twittera jest możliwe. Ponadto bardzo istotna jest otwartość i przejrzystość algorytmów – globalne platformy powinny udostępniać lokalnym społecznościom narzędzia do dostosowywania zasad rekomendacji i moderacji treści do ich potrzeb. Rozwój algorytmów potrzebuje zrównoważonego finansowania obejmującego twórców spoza mainstreamu – zarówno przez mechanizmy wsparcia od globalnych gigantów (np. fundusze na rozwój regionalnych narracji), jak i przez rozwój alternatywnych modeli finansowania (crowdfunding, granty rządowe). I wreszcie wsparcie dla mniej rozpowszechnionych języków i dialektów – np. poprzez budowę dużych modeli językowych takich jak polski PLLuM²⁰ – które pokazuje, że możliwe jest włączanie mniejszych społeczności językowych do cyfrowej przestrzeni.

Demokratyzacja technologii oraz aktywne zaangażowanie społeczności w jej rozwój wydają się kluczowe dla stworzenia bardziej sprawiedliwych systemów AI. Przyszłość tej technologii zależy zatem od podejmowanych dziś decyzji – czy stanie się narzędziem władzy, czy katalizatorem równości? Kluczowe działania przeciw powielaniu nierówności w procesie tworzenia AI obejmują dekolonizację wiedzy poprzez uwzględnienie różnorodnych perspektyw kulturowych w procesie szkolenia AI. Ponadto konieczna jest transparentność i odpowiednie regulacje, które zapewnią kontrolę nad decyzjami algorytmów i dostęp do informacji o danych treningowych. Niezbędna jest również partycypacja społeczna rozumiana jako angażowanie różnych grup społecznych w rozwój technologii, by uniknąć jednostronnych narracji. Jak trafnie zauważa Ruha Benjamin w książce *Race After Technology*: „AI nie tylko odzwierciedla społeczne nierówności, ale także je wzmacnia – chyba że podejmiemy świadome działania na rzecz zmiany tego status quo²¹”.

²⁰ Polish Large Language Universal Model (PLLuM), <https://pllum.org.pl/>.

²¹ B. Ruha, *Race After Technology. Abolitionist Tools for the New Jim Code*, Polity Press, Cambridge 2019.

BIBLIOGRAFIA

- Barocas S., Selbst A.D., *Big Data's Disparate Impact*, „California Law Review” 2016, no. 671 (104), s. 671-732, DOI: 10.2139/ssrn.2477899.
- Bourdieu P., *The Forms of Capital*, [w:] *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ed. J.G. Richardson, Greenwood Press, New York 1986.
- Van Dijck J., Poell T., *Understanding Social Media Logic*, „Media and Communication” 2013, no. 1, s. 2-14, DOI: 10.12924/mac2013.01010002.
- Harari Y.N., *Nexus. Krótka historia informacji*, tłum. J. Hunia, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2024.
- Haraway D., *A Manifesto for Cyborgs. Science, Technology, and Socialist Feminism in the 1980's*, „Socialist Review” 1985, no. 80, s. 65-108.
- Kurzweil R., *Osobliwość coraz bliżej. Kiedy połączymy się z AI*, tłum. T. Lanczewski, Grupa Wydawnicza Relacja, Warszawa 2024.
- Kümpel A., *The Matthew Effect in Social Media News Use. Assessing Inequalities in News Exposure and News Engagement on Social Network Sites (SNS)*, „Journalism” 2020, no. 21 (8), s. 1083-1098, DOI: 10.1177/1464884920915374.
- Mitchell M., *Artificial Intelligence. A Guide for Thinking Humans*, Straus and Giroux, Farrar 2019.
- Monti J., *Gender Issues in Machine Translation. An Unsolved Problem?*, [w:] *The Routledge Handbook of Translation, Feminism and Gender*, Routledge, London-New York 2020, s. 457-468.
- Noble S.U., *Algorithms of Oppression. How Search Engines Reinforce Racism*, NYU Press, New York 2023.
- O'Neill C., *Weapons of Math Destruction. How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy*, Crown, Prince George's County 2016.
- Raji I.D., Buolamwini J., *Actionable Auditing. Investigating the Impact of Publicly Naming Biased Performance Results of Commercial AI Products*, [w:] V. Conitzer, G. Hadfield, S. Vallor [et al.], *Proceedings of the 2019 AAAI/ACM Conference on AI, Ethics, and Society*, Association for Computing Machinery, New York 2019, s. 429-435.
- Ruha B., *Race After Technology. Abolitionist Tools for the New Jim Code*, Polity Press, Cambridge 2019.
- Selbst A.D., Boyd D., Friedler S.A., Venkatasubramanian S., Vertesi J., *Fairness and Abstraction in Sociotechnical*, [w:] 19: *Systems Proceedings of the Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, Association for Computing Machinery, New York 2019, s. 59-68.

- Zhao J. [et al.], *Men Also Like Shopping. Reducing Gender Bias Amplification using Corpus-level Constraints*, *Proceedings of the 2017 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*, Association for Computational Linguistics, Association for Computational Linguistics, Copenhagen 2017, s. 2979–2989.
- Zuboff S., *Wiek kapitalizmu inwigilacji*, tłum. A. Unterschuetz, Zysk i s-ka, Poznań 2021.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- Buolamwini J. i in., „Algorithmic Justice League” 2025, <https://www.ajl.org/>, dostęp: 7.03.2025.
- Buolamwini J. i in., *Gender Shades*, 2025, <http://gendershades.org/>, dostęp: 7.03.2025.
- Kantayya S. (reż.), *Coded Bias*, film dokumentalny, Netflix, 2020, <https://www.netflix.com/title/81328723>, dostęp: 7.03.2025.
- Polish Large Language Universal Model (PLLuM), <https://pllum.org.pl/>, dostęp: 7.03.2025.
- Yin L., Alba D., Nicoletti L., *OpenAI’s GPT Is a Recruiter’s Dream Tool. Tests Show There’s Racial Bias*, „Bloomberg Technology”, 8.03.2024, <https://www.bloomberg.com/graphics/2024-openai-gpt-hiring-racial-discrimination/>, dostęp: 7.03.2025.

Abstract

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AT A CULTURAL CROSSROADS: SEARCHING FOR A BALANCE BETWEEN INNOVATION AND ALGORITHMIC FAIRNESS

This essay critically examines the socio-cultural implications of the development of generative artificial intelligence (AI), with particular emphasis on the reproduction of social inequalities in the digital space. Starting from a social constructivist perspective, the text analyses how AI systems, being the product of specific cultural contexts and power structures, can unwittingly replicate and reinforce existing social hierarchies and dominant narratives. The author analyses the various dimensions of the problem of discrimination in AI, pointing to overlapping categories of exclusion related to gender, race, social class and ethnicity. Particular attention is

paid to the processes of reproduction of cultural capital in the context of the selection of training data and the influence of dominant discourses on the formation of the “personality” of AI systems. The empirical part presents case studies illustrating the mechanisms of exclusion in currently functioning systems and their social consequences. The essay ends with a reflection on future challenges in the context of the growing role of AI in shaping cultural communication, calling for the democratization of the process of AI development, and emphasizing the role of social participation and decolonization of knowledge in shaping more equitable technologies of the future.

Keywords: artificial intelligence, cultural bias, LLM, cultural responsibility, digital exclusion

Dążenie do uchwycenia choćby drobnej cząstki prawdy o ludziach zanurzonych w nieustannie zmieniającej się, pełnej sprzeczności i niejednoznacznej kulturze współczesnego świata można uznać za motyw przewodni intelektualnych przedsięwzięć Profesora Tadeusza Palecznego. Nieprzypadkowo w wielu swoich pracach konsekwentnie powraca On do spuścizny Floriana Znanieckiego postulującego, by prowadząc badania, korzystać ze współczynnika humanistycznego, który pozwala uchwycić rzeczywistość kulturową z perspektywy zwykłych ludzi.

Tytułowe peregrynacje nie są tylko przemieszczaniem się z miejsca na miejsce. Pojęcie to ma znacznie głębszy sens i – nawet użyte poza kontekstem religijnym, gdzie odnosi się do uroczystego przenoszenia relikwii czy obiektów religijnych – konotuje doniosłość przemieszczania się jednostek, także między kulturami i wzorami myślenia. Pozwala postrzegać aktorów społecznych jako swoistych pielgrzymów, którzy, świadomi swoich celów, kroczą samodzielnie, lecz zarazem stanowią część całych przepełnionych symbolami dynamicznych wspólnot i przekraczają ich granice.

Z tych względów peregrynacje uczyniliśmy słowem-kluczem, wyznaczającym ramy dociekań zebranych w tomie, będącym formą wyrażenia wdzięczności Profesorowi Tadeuszowi Palecznemu za okazaną życzliwość oraz wszelkie inspiracje.

WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA
AKADEMICKA

<https://akademicka.pl>

ISBN 978-83-8368-299-0

9 788383 682990